

Hasan el-Bennâ'nın Tefsir Metodu

Hassan al-Banna's Method of Tafsir

Mustafa HAMURLI

Dr., Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa İl Müftülüğü

Dr., Preacher, Presidency of Religious Affairs, Şanlıurfa Provincial Mufti

Şanlıurfa, Turkey

mustafahamurli@hotmail.com **ORCID ID:** 0000-0001-9153-2800

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Ocak / January 2022

DOI: 10.53683/gifad.999556

Atıf / Citation: Hamurlı, Mustafa. "Hasan el-Bennâ'nın Tefsir Metodu / Hassan al-Banna's Method of Tafsir". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 11/21 (Ocak/January 2022/1):175-207. DOI: 10.53683/gifad.999556

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyatFakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Çağdaş düşünürlerden kabul edilen Hasan el-Bennâ'nın tefsir kişiliği pek öne çıkmamıştır. İslâm davetçisi kişiliğine sahip olması ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmasının bunda etkili olduğu ifade edilmektedir. Bir müfessir olarak bilinmemesi, âyetlerle ilgili yaptığı yorumlarda kayda değer bir sonuca ulaşmadığı intibası oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmanın tefsir sahasına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Yapılan bu araştırmada Hasan el-Bennâ'nın, Reşîd Rızâ'nın kaleme almış olduğu "el-Menâr" adlı tefsiri devam ettirmeyi hedeflediği görülmektedir. Bu makalede Hasan el-Bennâ'nın âyetleri yorumlarken nasıl bir metod izlediği ve hangi yöntemleri kullandığı açıklanmaktadır. Üniversite gençliği başta olmak üzere bütün gençlerin zihinlerinde kaybolan İslâm şuurunu yeniden canlandırmayı amaçladığı görülmektedir. Âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren Hasan el-Bennâ'nın, aynı konuyla ilgili âyetleri birlikte zikrettiği göze çarpmaktadır. Yaptığımız çalışmanın neticesinde Hasan el-Bennâ'nın Kur'an'ı bir bütün halinde tefsir etmeyi amaçlayarak işe başladığı ancak farklı saiklerden dolayı bu hedefini gerçekleştiremediği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra Kur'an'daki sûreler içerisinde, İslâm'a davet çalışmasına katkı sunacak âyetlere öncelik verdiği ve bu âyetlerin yorumuna ağırlık verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Sûre, Âyet, Hasan el-Bennâ.

176

Abstract

The tafsir personality of Hasan al-Banna, who is considered one of the contemporary thinkers, has not come to the fore. It is stated that he has the personality of the inviter of Islam and intensifying his studies in this field is effective in this. In this research, it was seen that Hasan al-Banna aimed to continue the commentary named "el-Manar" written Rashid Rıza. In the tafsir he wrote, it was observed that he adopted the method followed by the reputable tafsir scholars and interpreted the verses in this direction. It is striking that Hasan al-Banna, who evaluated the verses from a holistic perspective, mentioned the verses related to the same subject together. As a result of our study, it has been understood that Hasan al-Banna started to work with the aim of interpreting the Qur'an as a whole, but could not achieve this goal due to different motives. In addition, it has been seen that among the Surahs in the Qur'an, he gives priority to the verses that will contribute to the work of calling to Islam and gives weight to the interpretation of these verses.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Surah, Verse, Hasan al-Banna.

Extended Summary

Hasan al-Banna, one of the important personalities of the 20th century, is known for his invitation and preaching works. For this reason, Hasan al-Banna's tafsir personality does not come to the fore much. However, it is seen that he has a say in this field and interprets certain suras, although not the Qur'an as a whole. He aimed to complete the tafsir "al-Manar", which was written by Muhammad Abduh and his student Rashid Rıza, starting from the chapter of al-Baqara and ending with the chapter of Yusuf. The Qur'an, which sees Hasan al-Banna, is a set of rules that regulates social life and guarantees the lives of all people. Evaluating the relations of the people in his time with the Qur'an, Hasan al-Banna states that Muslims see the Qur'an as a source of livelihood and that they are in a position not to interfere in people's lives in any way. Al-Banna gives importance to the interpretations of the early commentators on the verses of the Qur'an. Therefore, considering that the science of tafsir method was still in the formation stage in the 2nd or 3rd century of the Hegira, it is understood that according to al-Banna, it is not right to accuse the commentators of the first period of making illegal interpretations. Adopting this way of thinking, Hasan al-Banna states that commentators try to interpret the Qur'an according to the needs of the period in which they lived.

It is observed that Hasan al-Banna's method of tafsir was influenced by contemporary commentators such as Muhammed Abduh and Rashid Rıza. It is seen that the tafsir work named "al-Manar", which he wrote, was written in a clear-cut style, and both acumen and narration methods were used intensively in the interpretation phase of the verses. Hasan al-Banna does not find it correct to interpret the verses of the Qur'an without reference to hadiths and the practices of the Companions, and he believes that such an approach will distract the verses from their original purpose and take them to a different medium. Therefore, according to al-Banna, any verse in the Qur'an must first be interpreted with another verse, and in the second step, the verses must be filtered through the sunnah and interpreted accordingly. It is understood that the tafsir methods that are outside of these two ways and that contradict the verses of the Qur'an are not healthy, and that the interpretation of the verses according to the needs of the age is against the procedure. Hasan al-Banna states that the issue of reason is one of the important issues of the science of tafsir. According to him, it does not seem possible to fully explain some of the subjects in the Qur'an without knowing the causes of revelation. Therefore, in order to explain a certain issue, it is necessary to know the environment of the revelation of the verses

and to deal with different dimensions of their social and historical structure. In this regard, it is striking that Hasan al-Banna only mentions the authentic narrations among the narrations related to the origin of the verses and does not refer to the weak narrations.

In addition, in his tafsir work, opinions on fiqh are included, and fiqh issues that were seen as problematic in his lifetime are clarified. It is observed that a unifying language was used in order for these young people to be enlightened with the light of Islam and to be spiritually revived at a time when Muslim youth were removed from the authentic understanding of Islam. It is seen that Hasan al-Banna, who includes fiqh views in his Tafsir work, did not prioritize any sect. In this respect, it is understood that al-Banna benefited from the views of different sects. It can be said that al-Banna, who includes the views of different sects, does not criticize the opponents, does not use a discriminating language, and this positive aspect is also reflected in his commentary. Hasan al-Banna gives place to explanations on the subject of muhkam and mutashabih in the commentary of the seventh verse of the chapter of al-Baqara. In this verse, he states that Allah Almighty addresses people in two ways and sometimes commands people with muhkam verses that do not hesitate to believe and act properly. He also states that sometimes he is content with believing and makes them interlocutor with mutashabih verses, the truth of which should be referred to Allah and the scholars who have deepened in knowledge. One of the prominent features in Hasan al-Banna's tafsir is his different perspective on Isrâiliyyat narrations. Because he does not include isrâiliyyat transmissions in his tafsir.

178

Another important point in Hasan al-Banna's tafsir method is the comparison of civilizations with each other. He compares the deep-rooted Islamic civilization established by the Qur'an with modern civilization in a fair way. He declares that the principles brought by the Qur'an for the benefit of the society are more beneficial than the social order that people made with their own hands and which will bring nothing but trouble and harm to them. Another feature of his tafsir is that he interprets the verses according to the period in which he lived, although he interprets the verses by taking into account the environment of revelation. He tries to adapt every verse he interprets to the era we live in and explains how these verses should be understood in today's world.

Giriş*

Hasan el-Bennâ, Kur'an ve sünnet'in, problem ve sorunların çözümünde temel unsur olarak görülmemesini, İslâm âleminin içerisinde bulunduğu olumsuz durumun en önemli nedenlerinden birisi olarak ifade etmektedir. Bir müfessir olarak bilinmemesi, tefsir çalışmalarının öne çıkmasına engel olmuştur. Bu nedenle çalışmanın tefsir sahasına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Hasan el-Bennâ, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın kaleme aldığı "el-Menar" tefsirinin metodu üzere bir yol takip edeceğini beyan etmekte, bununla beraber ilk asırlarda yazılmış olan Kurtubî'nin "el-Câmiû li Ahkâmî'l-Kur'an" ve Taberî'nin "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l Kur'an" adlı eserleri gibi kaynaklardan istifade etmeyi ihmal etmemektedir. Ancak, ömür sermayesinin çok erken yaşta son bulduğu ve bu hedefini tam olmasa da bir nebze hayata geçirdiği görülmektedir. Kur'an'ın tamamını tefsir etmemekle beraber Fatıha, Mücadele ve Hücurât sûrelerinin tamamını, Bakara, Ra'd ve Tevbe sûrelerinin de belli bölümlerini tefsir ettiği anlaşılmaktadır.

Hasan el-Bennâ yaptığı bu tefsir çalışmasıyla üniversite öğrencileri başta olmak üzere bütün İslâm gençliğinin zihinlerinde kaybolan İslâm şuurunu yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda sahada kullandığı en önemli argümanlardan birinin de Kur'an âyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Hasan el-Bennâ'nın Kur'an âyetlerini sohbet ve konferanslarında, makale ve dergilerde çok sıklıkla kullandığı ve savunduğu düşünceleri Kur'an âyetleriyle desteklediği görülmektedir. Âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren Hasan el-Bennâ'nın, aynı konuyla ilgili âyetleri birlikte zikrettiği göze çarpmaktadır. Makalemiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hasan el-Bennâ'nın Kur'an anlayışı üzerinde durulmakta ve bu çerçevede beyan ettiği düşüncelerine yer verilmektedir. Bununla beraber müfessirlerle ilgili görüşlerine, hangi tefsir eserlerinden daha çok istifade ettiği konusuna da açıklık getirilmektedir. İkinci bölümde ise Hasan el-Bennâ'nın Tefsir anlayışına ve Kur'an'ı hangi metod üzere yorumladığı konusuna değinilmektedir. Klasik tefsir eserlerinde kullanılan tefsir metotlarıyla birlikte başka hangi yöntemleri kullandığı açıklanmaktadır.

* Bu çalışma "Hasan el-Bennâ'nın Hayatı ve Tefsir Anlayışı" adlı Yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Hasan el-Bennâ'nın Kur'an Anlayışı

Kur'an kelimesi, tercih edilen en kuvvetli görüşe göre "tilavet etmek" anlamını içeren قرأ fiilinden فعلاان vezninde mastar kalıbı olup "tilavet etmek, okumak" anlamına gelmektedir.¹ Hasan el-Bennâ, Kur'an-ı Kerim'in, İslâm ahkâmının tamamını kapsayan kuşatıcı bir anayasa olduğunu belirtmektedir. Kur'an'ın inanan insanlara hayır ve iyilik getirdiğini, kalplerine huzur ve mutluluk veren neşe kaynağı olduğunu ifade eden Hasan el-Bennâ'ya göre Kur'an, okunuşuyla ibadet edilen ve kişiyi Allah'a (c.c.) yaklaştıran yegâne kitaptır.

Kur'an âyetleri, indiği ortamdaki toplumun ihtiyacını ve eğitim durumunu dikkate alarak yirmi üç yıllık bir zaman dilimi içerisinde aşamalı olarak indirilmiştir. Yukarıdaki mülahazaların yanı sıra Hasan el-Bennâ Kur'an'ın toplumsal düzenin esaslarını bir araya getiren ilahî bir kitap olduğunu vurgulamakta ve onun bu yönüne dikkat çekmektedir. Hasan el-Bennâ'ya göre Kur'an'ın beraberinde getirmiş olduğu sosyal düzenin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Hasan el-Bennâ'ya göre Kur'an âyetlerinde insanî değerler yüceltilmekte, insanların davranış ve eylemlerinin karşılıksız kalmayacağı, ceza ve mükâfata tabi tutulacağı anlayışı hâkim kılınmaktadır. Özel anlamda Müslümanların, genel anlamda da bütün insanların kardeş olduğu vurgulanmakta, kadın ve erkeğin hak ve sorumluluklarının beyan edilmesinin yanı sıra kişilik özellikleri bakımından eşit oldukları belirtilmektedir. Hakeza, erkek ve kadının yaşama, varlık sahibi olma, uygun alanlarda çalışma, özgürce düşünme ve öğrenme gibi haklarının teminat altına alınmakta ve bu şekilde toplumun güvenliği sağlanmaktadır. Toplumun istek ve arzuları dinin belirlediği ölçüler çerçevesinde ortaya konmaktadır. Suçların işlenmemesi adına caydırıcı tedbirler alınmakta ve buna karşı kesin çözümler üretilmekte, suçlarla mücadele edip toplumun birlik ve beraberliği sağlanmaktadır. Kur'an, İslâm devletini İslâmî düşüncenin savunucusu, koruyucusu, İslâmî prensiplerin pratik hayatta uygulayıcısı ve sonraki nesillere aktaran taşıyıcı güç olarak benimsemektedir.²

¹ Muhammed b. Ebû Bekir Râzî, *Muhtaru's-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1995), 249; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-vasîf* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), 2/722.

² Hasan el-Bennâ, *Risâleler*, çev. Mehmet Akbaş - Mehmet Eren (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016), 196.

Hasan el-Bennâ, Kur'an ve toplum ilişkisini iki açıdan ele almaktadır. Bunlardan ilki Kur'an'ın toplum hayatına dair temel prensipleri ihtiva etmesidir. Diğeri ise bu bağlamda İslâm toplumuna yüklediği sorumluluklardır. Hasan el-Bennâ İslâm ümmetinin Kur'an'a karşı sorumluluklarıyla ilgili şu üç noktaya temas eder.

Birincisi, Kur'an'ın ibadet etme gayesi ve Allah'a yakınlaşma maksadıyla tefekkür ederek okunması gerektiğini belirtmektedir.

İkincisi, Kur'an'ı, dînî yasaların temeli konumunda görmek, şer'i hükümleri ondan çıkarmak ve sahih dini onun aracılığıyla öğrenmek gerekmektedir.

Üçüncüsü ise, Kur'an'ı, dünyevî hükümlerin esası olarak kabul etmek ve dünyevî hükümleri de ondan istinbat etmektir.³

Müslümanların Kur'an hakkındaki düşüncelerini yorumlayan el-Bennâ, yaşadığı dönemdeki (1906-1949) insanların beşerî sistemleri hâkim güç olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Zira yaşadığı dönem siyasi mücadelelerin yoğun olduğu ve İslâm'da ıslah tartışmalarının canlı tutulduğu bir dönemdir. İnsanların Kur'an'da belirtilen hükümleri yaşamlarına müdahale edemeyecek şekilde ikinci planda bıraktıklarını savunmaktadır. Yaşadığı dönemde insanların Kuran'a yaklaşımlarını değerlendiren el-Benna, Kur'an'ın insanlar tarafından bir geçim kaynağı olarak görülmesini ve hastaların şifa bulması adına okunmasını eleştirmektedir. Zengin bir muhtevaya sahip olan Kur'an'ın sadece mezarlıkta, düğünlerde ve cenazelerde okumakla yetinildiğine dikkat çeken el-Bennâ, muska yapmak gibi batıl inanışlar uğrunda ve asıl amacı dışında kullanıldığına işaret eder. Kur'an'ın, nâzil olduğu ortamda namazların ve ibadetlerin süsü iken yaşadığımız şu asırda eğlencelerin süsü haline geldiğini belirten Hasan el-Bennâ, asrısadet dönemindeki insanlarla günümüzdeki insanları birbiriyle kıyaslar. Sahâbe döneminde, insanların vaaz ve sohbetlerde Kur'an'ı ilk başvurdukları kaynak olarak değerlendirdiklerini, günümüzde ise büyücülerin ve muskacıların vazgeçilmezi haline geldiğini ve bu kimselerin Kur'an'ı kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını ifade eder.⁴

Buradan hareketle Hasan el-Bennâ, davetine icabet edip İslâm davası için çalışmaya karar veren gençlere Kur'an'a yaraşır bir hayat yaşamalarını

³ el-Bennâ, *Risâleler*, 462.

⁴ Hasan el-Bennâ, *Mecmû'atü resâil'i-l İmâm'i-ş şehîd* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kalem, ts.), 393; 'İsâm Tuleyme, *Nazarâtün fi kitâbillâh* (Kahire: Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmî, 2002), 36.

tavsiye eder. Bu konuda başarılı olabilmek için yanlarında sürekli olarak bir Kur'an bulundurmalarını ve günlük bir cüz Kur'an okumalarını talep eder. Nitekim Kur'an'ın, kişiyi günahlardan ve haramlardan koruyan gizli bir kalkan olduğunu belirtir. Kur'an ile hemhal olan insanların Rableriyle olan bağlarının güç kazandığını ve böylece ilim ve kültür seviyelerinin de arttığını ifade eder.⁵

Hz. Peygamber döneminde oluşturulan İslâm toplumunun yeniden ihya edilmesi gerektiğini vurgulayan Hasan el-Bennâ, bunun için gerekli olan en önemli unsurun Kur'an ahlakı olduğunu açıklar. Müslüman'ın hayatının içinde yer bulması gereken Kur'an'ın, günümüzde bu konumdan çok uzak olduğunu ve en önemli özelliğini yitirdiğini dile getirir.⁶

1.1. Müfessirlerle İlgili Görüşleri

Hasan el-Bennâ, çerçevesi ilk dönemlerde belirlenen tefsir ilminin, 20. Yüzyılda meydana gelen kültürel ve sosyal alanlardaki gelişmelerden olumsuz etkilendiğini düşünmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında tefsir usulüyle ilgili kurallar gelişmemiş olsa da bunun tefsir üzerinde pek etkili olmadığını savunmaktadır. Nitekim ilk dönem insanların Arap dilini çok iyi bildikleri ve dile bütünüyle hâkim oldukları bilinmektedir. Bu sayede Hz. Peygamber'in yaşanan sünnetinden aldıkları destekle Kur'an'a ters düşecek yorumlardan sakınabilmişlerdir. Hicretin 2. veya 3. Yüzyılında tefsir usulü ilminin henüz teşekkül aşamasında olduğu ve ilk yıllardaki yorumlardan sonra geliştiği göz önüne alındığında, ilk müfessirleri usule aykırı yorum yapmakla itham etmenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım tarzını benimseyen Hasan el-Bennâ, müfessirlerin kendi yaşadıkları dönemin ihtiyaçlarına göre Kur'an'ı yorumlamaya çalıştıklarını belirtmektedir.

Ancak aynı durum sonraki dönemler için söz konusu olmamaktadır. Hadis rivayetleriyle birlikte tefsir yorumlarının nakledildiği hicretin dördüncü asrında, rivâyet ve yorumları içeren tefsir eserleri kaleme alınmıştır. Hasan el-Bennâ'ya göre bu dönem eserleri içerisinde sahih rivayetleri barındıran tefsir kaynakları olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyanlardan nakledilen asılsız rivayetlerle dolu eserler de olabilmektedir. El-Bennâ, bu dönemde yazılmış en kıymetli rivâyet tefsirinin

⁵ el-Bennâ, *Mecmû'atü resâil'i-l İmâm'i-ş şehîd*, 575; Ömer Küçükağa, *Uluslararası Hasan el-Bennâ ve Müslüman Kardeşler Sempozyumu* (İstanbul: Artus Basım, 2012), 2/40.

⁶ el-Bennâ, *Mecmû'atü resâil'i-l İmâm'i-ş şehîd*, 573.

Taberî'nin telif etmiş olduğu “*Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*” adlı tefsir eseri olduğunu belirtir.

Hasan el-Bennâ, hicri beşinci asır sonrasında İslâm toplumu adına meydana gelen olumsuz bir gelişmeyi dile getirir. Yunan felsefesini benimseyen âlimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte tercüme faaliyetlerinin de gelişmekte olduğu bir zaman diliminden bahseder. Bu dönemde İslâm âlimleriyle felsefecilerin itikadî ve fıkhî bazı konularda ayrıştıkları ve birbirlerinden farklı düşündükleri anlaşılmaktadır. Haliyle tefsir eserlerinin de bu farklılıklardan etkilendiği görülmektedir. Zira bu çalkantılı dönemde her grubun kendi doğruluğunu ispatlayabilmek için âyetlerden kendi lehine deliller çıkardığı müşahede edilmektedir. Birçok tefsir eserine bakıldığında bunların kaleme alınmasının asıl gayesinin, tefsir eserleri içerisine sızmış yanlış düşünce ve olguları soyutlamak ve tefsir eserlerini bu gibi yanlış fikirlerden arındırmak olduğu görülecektir. Hasan el-Bennâ, Zemaşerî (ö. 538/1144) ve Râzî'nin (ö. 606/1210) kendi tefsir eserlerini bu amaçla yazdıklarını düşünmektedir.⁷

Kur'an'ı tefsir edenler arasında lügat âlimlerinin de bulunduğunu belirten Hasan el-Bennâ, bu tefsir türlerinin çoğunlukla dil kritiğini öncelediğini, âyetleri belagat, nahiv ve sarf ilmi açıısından değerlendirindiklerini aktarır. Zeccâc'ın (ö. 311/923) “*Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*”, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) “*el-Vecîz*” ve Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) “*el-Bahru'l-Muhît*” adlı çalışmalarını, bu konuda yazılmış örnek eserler olarak kabul etmektedir.

Çağdaş yorumcuların görüşleri ise ağırlıklı olarak bilim tarafına yönelmektedir. Bunlar, Kur'an'da zikredilen kevnî âyetlerle beraber hüküm içerikli olanları açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu metod üzere yapılan tefsire, Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1359/1940) “*el-Cevâhir*” adlı eseri örnek teşkil etmektedir.⁸

Bu çağdaş yorumcular içerisinde Kur'an âyetlerini, toplumsal yaşamı etkilemesi ve insanların hidâyetine vesile olması bakımından inceleyenlerin de var olduğu görülmektedir. Bu durumda, âyetlerin asıl mesajlarını daha çok toplumsal hayatla ilintili ve hidayete ulaştıracak konular ekseninde belirlediklerini söylememiz mümkün olacaktır. Bunun yanı sıra geçmiş dönemdeki insanların Kur'an sayesinde gerçekleştirdikleri zafer ve kazanımların günümüzde de tekrarlanabileceği ifade edilmektedir. Hasan

⁷ Hasan el-Bennâ, “*Cerîdetü'ş-şihâb*”, *Kahire* 11/1 (1947), 18.

⁸ el-Bennâ, “*Cerîdetü'ş-şihâb*”, 36.

el-Bennâ'ya göre Kur'an âyetlerini bu minval üzere yorumlayan müfessirlerden biri de Muhammed Abduh'tur. (ö. 1905) Başlamış olduğu tefsir eserini devam ettiren talebesi Reşîd Rızâ (ö. 1935) "*el-Menâr*" adlı eserinde bu metodu benimsemektedir. Bununla beraber el-Benna, tefsir üslubunda meydana gelen dönemsel farklılıkları hoşgörüyü karşılamakta ve bunu doğal bir durum olarak kabul etmektedir. Zira farklı zaman dilimlerinde yaşayan tefsir âlimleri, Kur'an âyetlerini yaşadıkları döneme uyarlayarak anlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle meydana gelen farklılığın doğal bir durum olduğu söylenebilir.⁹

Dolayısıyla Hasan el-Bennâ'nın tefsir anlayışının gelişip olgunlaşmasında Taberî, Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ gibi müfessirlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Tefsîr Çalışmasının Genel Özellikleri

Hasan el-Bennâ'nın tefsir metodunda Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ gibi çağdaş müfessirlerden etkilendiği müşahade edilmektedir. Reşîd Rızâ'nın vefatı sonrası ve Behçet Beytâr'ın da "*el-Menâr*" tefsirini devam ettirememesi sonrasında Hasan el-Bennâ'nın bu görevi devraldığı ve aynı metot üzere tefsire devam edeceğini beyan ettiği görülmektedir.¹⁰ Reşîd Rızâ'nın, yaptığı bu çalışmayla Muhammed Abduh'un başlatmış olduğu tefsir çalışmasını aynı yöntemi uygulayarak sürdürmeyi ve Kur'an'ın tamamını bitirmeyi hedeflediği, ancak bu çalışmasını Yusuf sûresinin 101. âyetine kadar tamamlayabildiği ve bu idealini gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır. Reşîd Rızâ'nın "*el-Menâr*" adlı tefsirini Ra'd Sûresinden itibaren devam ettiren Hasan el-Bennâ'nın âyet yorumlarını açık-seçik bir üslûpla yazdığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yaptığı bu çalışmayla İslâm âleminin uyanışını ve yeryüzü hâkimiyetini sağlayacak hususların Müslümanlara açıklanıp gösterilmesini hedeflemektedir. Hasan el-Bennâ'ya göre tefsirde asıl gayenin Kur'an hakikatlerinin insanlığa kolayca ulaştırılması ve açıklanmasıdır. Bu itibarla tefsir eserlerinde çokça yer alan nahiv ve belagat ilmi araçlarıyla, dünyevî ilimleri Kur'an'a yansıtma metodunun doğru bir yol olmadığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen bu yöntemin olumlu yönleri görülse bile bunun tefsirin gayesi kapsamında değerlendirilmesi doğru kabul edilmemektedir.¹¹

⁹ el-Bennâ, "*Cerîdetü's-şihâb*", 22.

¹⁰ Hasan el-Bennâ, "*Cerîdetü'l-İhvânî'l-Müslimîn*", *Kahire* 8 (1935), 8.

¹¹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'u't-Turâsî'l-arabî, 2010), 9/301-312.

2. Hasan el-Bennâ'nın Tefsir Metodu

Hasan el-Bennâ'nın, birçok tefsir eserini müşâhede ettiği ve tefsir ilmi ile ilgili geniş bir ufka sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kendi kanaatine göre hangi tefsir kitabının daha faydalı olduğunu veya hangi tefsir metodunun daha başarılı olduğu hususunu anlaşılır bir dille açıklamaktadır. Kur'an'ı anlamının en doğru yolunun kişinin kendi kalbi olduğunu ifade eden Hasan el-Bennâ, Kur'an'ı anlamada ve o anlam doğrultusunda hayatını düzenleme de Kur'an'ın, kişinin en kıymetli ve en değerli yardımcısı olduğunu vurgulamaktadır.¹² Bu konuyla ilgili kendisine "hangi tefsir eseri daha faydalıdır? Veya hangi tefsir metodu Kur'an'ın daha doğru anlaşılmasına katkı sunabilir" şeklinde sorulan soruya: "Kalbin'dir. Çünkü mümin bir kimsenin kalbi, Allah'ın kitabının en güzel tefsiridir" diye cevap verdiği görülmektedir.¹³

Görüldüğü üzere Hasan el-Bennâ, anlamını düşünerek okumayı ve okurken tefekkür etmeyi, Kur'an'ı tefsir etmenin en güzel yolu olarak kabul etmektedir. Kur'an âyetlerini tefsir ederken âyetle ilgili hadislerin zihinde canlandırılması gerektiğini vurgulanmaktadır. Hasan el-Bennâ'nın bir sûre'yi tefsir ederken dile getirdiği metodu kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Öncelikle sûre'nin faziletiyle ilgili hadisleri senetleriyle beraber zikretmektedir. İlgili sûre'nin faziletlerine değinen güvenilir tefsir âlimlerinin görüşlerini aktarmaktadır. Sûre başlarında zikredilen Besmelenin hikmetinden bahseden el-Bennâ, sûrenin tefsirine başlamadan önce ilgili sûrenin ana hatlarına ve içerdiği konulara değinmektedir. Âyetleri tek tek izah etmekte ve var olması durumunda âyetin anlaşılmasına katkı sunacak başka âyetleri aktarmaktadır. Hasan el-Bennâ, genel manada Müslüman şahsiyetin ve özel anlamda da müfessirin Kur'an ile olan diyalogunun hem ruhî ve hem de kalbî olması gerektiğine işaret etmektedir. Böyle olması durumunda âyette neyin kastedildiğini anlayabilmenin daha kolay olacağını, aksi halde müfessirin bu konuda zorluk çekeceğini ifade etmektedir.¹⁴

2.1. Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri

¹² Raüf Şelbî, *Hasan el-Bennâ ve medresetuhu "el-İhvânu'l-müslimîn"* (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1978), 102.

¹³ Tuleyme, *Nazarâtün fi kitâbillâh*, 39.

¹⁴ Tuleyme, *Nazaratu'n fi Kitabillah*, 40.

Hasan el-Bennâ tefsir metodunda Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ gibi çağdaş müfessirlerden etkilendiği gibi, hicri 4. asırda yazılan tefsir eserlerinde kullanılan yöntemlerden de istifade etmektedir. Dolayısıyla el-Bennâ'nın tefsirinde hem dirayet hem de rivayet metodunun yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim, İslâm'ın en temel kaynağıdır. Hz. Peygamber'in bu kitabı insanlığa tebliğ ettiği ve kendisine indirilen hikmet sayesinde de Kur'an'ın anlaşılması ve yaşanması için olanca gayretini sarf ettiği bilinmektedir. Kur'an'ın bir yerinde özet halinde bahsedilen bir konu, yine Kur'an'ın başka âyetlerinde daha geniş ve detaylı olarak anlatılmaktadır. Kur'an'da yer alan Âdem (a.s.) ile İblis, Mûsâ (a.s.) ve Firavun kıssalarının bu tarzda olduğu bilinmektedir.

Bazen mücmel olan âyetler, mübeyyen (açıklanan) olan âyetlere hamledilerek anlaşılmaktadır. Örneğin Fatiha sûresinin "Bizi, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet"¹⁵ âyetinde sözü edilenlerin kimler olduğu hususu, Kur'an'ın bir başka yerinde zikredilen "Kim Allah ve Resûlü'nün buyruklarına boyun eğerse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sâdik insanlar, şehidler ve güzel amel işleyen salih insanlarla beraberdir."¹⁶ şeklindeki âyetle açıklık kazanmaktadır. Aynı şekilde mutlak bir âyet, herhangi bir sıfatla mukayyet bir âyetle anlaşılır hale gelmektedir. Aynı şekilde anlam çerçevesi geniş (umûmî) âyetler de başka yerlerde hususiyet kazanabilmektedir. Bu sebeple, ihtilafı zannedilen âyetlerin bir araya getirilmesi ve meselenin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, konuyla ilgili isabetli bir sonuca ulaştıracağı anlaşılmaktadır.¹⁷

Hasan el-Bennâ da bu hususu diğer müfessirler gibi ihmal etmemektedir. Gerek lafızların müfred manalarının izahında, gerekse de âyetlerin tefsirinde Kur'an âyetlerini birbirine arz etmek suretiyle onlardan kastedilen manayı en doğru ve en isabetli bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır.

Kur'an'daki bir âyetin başka bir âyetle tefsir edildiğine dair birçok örnek verebilmek mümkündür. Ra'd sûresinin üçüncü âyeti buna örnek olarak sunulabilir.¹⁸ Hasan el-Bennâ bu âyette dile getirilen مَدَّ الْأَرْضَ cümlesindeki (مَدَّ) kelimesini farklı âyetlerdeki aynı anlamı içeren

¹⁵ el-Fâtiha, 1/7

¹⁶ en-Nisâ, 4/69

¹⁷ Durmuş Ali Kayapınar, *Tefsir Usûl ve Tarihi* (Konya: Olgunçelik Matbaa Tesisleri, 2001), 249.

¹⁸ er-Ra'd, 13/3

kelimelerle açıklamaya çalışır. Yeryüzünün yaratılışından bahseden bu âyeti, görünüşte farklı ama aynı anlama gelen lafızlarla ifade etmektedir. Örneğin söz konusu âyette zikredilen مَدَّ kelimesini, Nuh sûresinin on dokuzuncu âyetinde وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا¹⁹ geçen بِسَاطًا kelimesini, Bakara sûresinin yirmi ikinci âyetinde الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فُرَاشًا zikredilen فَرِاشًا kelimesini ve Naziat sûresinin otuzuncu âyetinde söylenen دَحَاهَا kelimesini aynı yerde kullanmaktadır. Burada zikredilen birbirinden farklı bütün bu lafızların değişik anlamlar içermediğine dikkat çekmektedir. Zira bu farklı kelimelerle kastedilen anlamın, insanların istifade edebilmeleri için yeryüzünün bir sergi ve döşek hükmünde olduğunun beyan edilmesidir.²⁰

2.2. Kur'an'ın Sünnet ile Tefsiri

Allah (c.c.) Kur'an'ın pek çok âyetinde Hz. Peygamber'i doğrudan kendisine tabi olunacak bir merci' olarak tanıtmakta ve bizden ona itaat etmemizi istemektedir. Allah (c.c.) *"Ey Resul ! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun"*²¹ buyurarak Hz. Peygamber'i tebliğ vazifesiyle görevlendirmekte, *"İnsanlara kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlaşılar diye sana da Zikri (Kur'an'ı) indirdik"*²² âyetiyle de Hz. Peygamber'i tebyîn (açıklamak) vazifesiyle sorumlu kılmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kur'an'ın tamamını açıklayıp açıklamadığı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Ancak müfessirler nezdinde Kur'an'ın tamamını tefsir etmediği görüşü ağırlık kazanmaktadır.²³ Çünkü Araplar içerisinde fesahat ve belagat yönünden en önde kabul edilen o dönemin insanları, kendi dilleri ile nâzil olan Kur'an'ın büyük bir kısmını ancak kendi kültür seviyeleri nispetinde anlayabildikleri görülmektedir. Anlayamadıkları konuları ise Hz. Peygamber'e (s.a.v) soru sorarak öğrenebildikleri anlaşılmaktadır. Allah Resûlü'nün çoğu zaman onların ihtiyaçlarını ve meraklarını giderecek miktarda açıklamalarda bulunduğu göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in (s.a.v) yapmış olduğu bu açıklamalarla Kuran'ı tefsir ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁹ Nûh, 71/19

²⁰ Hasan el-Bennâ, "Cerîdetü'l-menâr", *Dâr'u't-Tibâ'e ve-n-neşri'l-İslâmî* 35/7 (1940), 35.

²¹ el-Mâide 5/67.

²² en-Nahl 16/44.

²³ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Tahran: Avend Dâneş lî't-tibâ'a ve'n-neşr, 2005), 1/153.

Hasan el-Bennâ, Kuran âyetlerinin Sünnet'e başvurulmadan yorumlanmasını, âyetlerin asli hedeflerinden uzaklaştırılıp farklı bir mecraya çekilmesi anlamına geldiğini düşünmektedir. Ona göre Kur'an'daki herhangi bir âyetin öncelikli olarak diğer bir âyetle tefsir edilmesi gerekmektedir. İkinci aşamada ise âyetlerin, sünnet süzgecinden geçirilmesi ve bu doğrultuda değerlendirilmesi gereklidir. Bu iki yolun dışında kalan ve çağın ihtiyaçlarına göre âyetlerin istek ve arzular doğrultusunda yorumlanmasını doğru bulmamaktadır.

Mücadele sûresindeki âyette birbiriyle baş başa kalan Müslümanların gizli konuşmalar yaparken günahlardan sakınmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.²⁴ Hasan el-Bennâ, bu âyeti tefsir ederken hadislerden örnek getirerek özetle şöyle demektedir: Allah (c.c.) münafıkların yaptığı işlerin bozuk amellerden ibaret olduğunu beyan ettikten sonra, müminlerin birbirleriyle olan gizli konuşmalarında nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine dikkat çekmekte ve bu hususta mümin kardeşinin duygu ve düşüncelerine saygı göstermesi ve ona eziyet verecek konuşmalardan sakınması gerektiğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in şu sözlerine yer vermektedir: "Ey Müminler! Sizden üç kişi bir araya geldiği zaman iki kişi kafa kafaya verip de üçüncü kişiden habersiz gizli konuşmasın. Çünkü bu durum o kardeşinizi üzecektir."²⁵

Dolayısıyla Hasan el-Bennâ, üç kişinin bulunduğu bir ortamda iki kişinin kendi aralarında onun anlayamayacağı yabancı bir dille konuşmasının, o kimseyi üzmesi sebebiyle bu hususun da yasak kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle el-Bennâ, sahip olduğu yüce değerler sayesinde İslâm'ın, insan haklarını korumada harika ve mükemmel bir yöntem kullandığını dile getirmektedir.²⁶

Yine Mücadele sûresinde zikredilen bir başka âyette topluluk halinde oturan kimselerin halkalarını genişletmeleri ve birbirlerine yer vermeleri

²⁴ el-Mücâdele 58/9.

²⁵ Ahmed b. Hanel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 7/134, (No. 4039); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahih-i Müslim* (Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1955), "Selâm", 2184; Ebü Abdullâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Cami'u's-sahih* (Beyrut: el-Mektebetü'r-Risâle, 2015), "İsti'zân", 79 (No. 6290); Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen'u İbn Mâce* (Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, ts.) (Erişim 23 Nisan 2020), 2/1241; Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 13/479.

²⁶ Hasan el-Bennâ, *Ceridet'ü-l İhvân'i-l Müslimin el-Usbüyye*, Kahire, Eylül 1935, 23. Sayı s.45

istenmektedir.²⁷ Hasan el-Bennâ bu âyeti tefsir ederken özetle şöyle demektedir: “Bu âyetin mefhumuna göre yaşlı bir kimsenin veya bir liderin, konum bakımından kendisinden daha aşağı seviyede bulunan kimselerin oturdukları yerden kalkmalarını isteyebilir. Ancak, başta Cuma namazı olmak kaydıyla, hiç kimsenin başka bir kimseyi, kendisi otursun diye onu oturduğu yerden kaldırma hakkı yoktur. Hz. Peygamber, sahâbeden herhangi bir kimsenin diğer bir kimseyi yerinden kaldırıp da kendisinin oturmamasını ancak, oturdukları meclisin halkasını genişletmelerini istemiştir.”²⁸ Bunun yanı sıra Buhârî ve Müslim’in Nâfi’den naklettikleri hadiste ise Hz. Peygamber’in “Sizden biriniz Cuma günü Müslüman kardeşini oturduğu yerden kaldırmamasın. Fakat kendisine; “biraz açılıp geniş oturur musun?” demesini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.”²⁹

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Hasan el-Bennâ âyeti mutlak-mukayyed bağlamında ele aldığı, genel anlamda değerlendirmedeği ve farz kabul edilen bazı hususlarla sınırlandırdığı görülmektedir. Buna göre Allah’a yaklaşma ve ibadet maksadıyla yapılan eylemlerde bir kimsenin yerini başka birine vermemesinde bir beis bulunmamaktadır.

2.3. Sebebi Nüzûlü Dikkate Alması

Allah (c.c.) kainattaki bütün varlıkları belli bir düzen ve hikmet üzere yaratmıştır. Dolayısıyla Kur’an’daki âyet gruplarının da belli bir gayesi ve hedefinin var olduğu bilinmektedir. Kur’an-ı Kerim’deki âyetlerin nüzûl bakımından iki kısımda değerlendirilmesi mümkündür. Birincisi, Kur’an’ın çoğunluğunu oluşturan ve Allah (c.c.) tarafından inzal edilmesi özel bir hadise üzere olmayan, Allah’ın iradesine binaen indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi ise, özel bir hadiseyle ilişkilendirdiğimiz âyetlerdir. Nüzûl sebebi konusu bu yönüyle tefsir ilminin önemli meselelerinden birini teşkil etmektedir. Nüzûl sebebi rivayetleri bilinmeden Kur’an’daki bazı konuların tam anlamıyla yorumlanabilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla belirli bir konuyu açıklığa kavuşturabilmek için âyetlerin nüzûl ortamının sosyal ve tarihsel boyutlarının da ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.³⁰

²⁷ el-Mücâdele 58/11.

²⁸ Buhârî, *el-Cami’u’s-sahîh*, “İsti’zân”, 79 (No. 6269); Müslim, *Sahîh-i Müslim*, “Selam”, 2177.

²⁹ Hasan el-Bennâ, *Ceridet’ü-l İhvân’i-l Müslimin el-Usbûiyye*, Kahire, Aralık 1935, 24. Sayı s.15

³⁰ Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, *el-Burhan fi ‘ulûmi’l- Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ts.), 1/115; Ebü’l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’t-tefsir*. (Kahire: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1370), 47.

Hasan el- Bennâ da Kuran'ın tamamını tefsir etmemesine rağmen tefsirini yaptığı âyet ve sûrelerin nüzûl sebeplerini zikretmekte ve tefsir sadedinde naklettiği bu rivayetlerden istifade etmektedir. Hucurât sûresinin ilk âyetlerinde müminlerin söz ve eylemlerinde Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmemeleri, seslerini Peygamberin sesinden daha düşük tutmaları ve birbirlerine bağırıp çağırarak konuştukları gibi peygamberle de aynı üslupla konuşmalarını emredilmektedir.³¹

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili Hasan el-Bennâ farklı rivayetler nakletmektedir. Naklettiği rivayetler şu şekilde özetlenebilir: Bazı kimselere göre Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer (r.a.) Beni Temim kabilesinin durumuyla ilgili tartıştıkları sırada sesleri biraz yükselmiş ve bu nedenden ötürü âyetler nâzil olmuştur. Bu görüşü savunanlar Buhârî, İbnu'l-Münzir ve İbn Merdeveyh'in Abdullah b. Zübeyr'den naklettikleri şu hadisi delil göstermektedirler: "Beni Temim kabilesinden bir grup Allah Resûlü'ne (s.a.v.) geldi. O sırada Hz. Ebû Bekir kalkıp, "Ey Allah'ın Resûlü! Ka'ka' bin Mabed'i onlara emîr yap!" dedi. Hz. Ömer de "Akra' b. Habis'i emîr yap!" deyince Hz. Ebû Bekir kendisine (Sırf bana muhalif olma niyetiyle bunu yapıyorsun) diyerek Hz. Ömer'i eleştirdi. Hz. Ömer de "ben sana muhalefet etmek amacıyla söylemedim" diye cevap verdi. Tabi bu arada sesleri yükseldi ve "Ey İman edenler! Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin" âyeti nâzil oldu.³²

Sebeb-i nüzûl rivayetlerini nakleden Hasan el-Bennâ'nın âyeti bu rivayetler doğrultusunda yorumladığı ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in yüksek sesle birbirleriyle konuşmaları sonrasında ilgili âyetin nâzil olduğu görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.³³

Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinde ise İslâm toplumu içerisinde birbirleriyle tartışmaya tutuşan grupların barıştırılması ve onlardan bu talebe olumsuz cevap verenlerle, doğru yola dönünceye kadar savaşılmaması emredilmektedir.³⁴

Hasan el-Bennâ, âyetin manasını açıkladıktan sonra nüzûl sebebiyle ilgili rivayetleri nakletmekte ve ilgili âyetin Evs ile Hazrec kabileleri

³¹ el-Hucurât 49/1-4

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/391, (No. 12399); Buhârî, *el-Cami'u's-sahîh*, "Tefsîru'l-Kur'an", 65 (No. 4845); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), "Tefsîru'l-Kur'an", 44 (No. 3266); Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb Nesâî, *Sünen'ün-Nesâî* (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), "Tefsîr", 54 (No. 11449).

³³ el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1935, 27.

³⁴ el-Hucurât 49/9.

hakkında veya Ensar'dan olan iki grup arasında meydana gelen bir münakaşadan dolayı nâzil olduğunu belirtmektedir.³⁵ Konuyla ilgili Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in Enes b. Malik'ten naklettikleri şu hadis delil niteliği taşımaktadır. "Allah Resûlü'nden (s.a.v.) Abdullah b. Ubey'e gitmesi için talepte bulunuldu. Allah Resûlü de onun yanına gitmek için merkebe binip bir grup Müslüman'la beraber yola koyuldu. Oraya vardıklarında Abdullah kendisine, 'benden uzak dur! Eşeğinin kokusu bana rahatsızlık verdi' dedi. Ensar'dan biriside Abdullah'a: "Allah'a yemin olsun ki Hz. Peygamberin (s.a.v.) merkebinin kokusu senin kokundan daha güzeldir" diyerek onu aşağıladı. O sırada Abdullah'ın arkadaşları kendisine kızdı. Ensar'dan olan sahâbeye de kendi arkadaşları sitem ettiler. Tam bu esnada aralarında ufak bir sürtüşme meydana geldi. Daha sonra öğrendik ki söz konusu olan âyet bu kimseler hakkında inmiştir.³⁶

Tevbe sûresinin 19. Âyeti de bu hususa örnek teşkil etmektedir. Bu âyette Allah, müşriklerin, hacılara su dağıtma ve kâbe'yi onarma eylemlerini, Allah'a ve âhîret gününe iman mesabesinde gördüklerinden bahsetmektedir.³⁷

Hasan el-Bennâ, âyetin tefsiri sadedinde konuyla ilgili Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Hibbân'dan nakledilen rivâyeti zikretmektedir. Nakledilen bu rivayette mescitte sohbet eden bazı sahâbeler kendi aralarında yaptıkları iyilikleri gündeme getirmişlerdir. Orada bulunanlardan birisi "Rabbime yemin olsun ki, bugünden sonra ibadet niyetiyle hacılara su vermekten başka hiçbir şey yapmayacağım" derken bir diğeri Kâbe'yi inşa etmek ve onarmaktan başka bir işe zaman ayırmayacağını söylemiştir. Öteki biri de Allah yolunda cihad etmenin en hayırlı amel olduğu görüşünü savunmuştur. Seslerin yükselmesinden rahatsız olan Hz. Ömer'in bu kimseleri mescitten uzaklaştırdığı ve yaşanan bu hadiseden bir gün sonra ilgili âyetin nâzil olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

Görüldüğü üzere Hasan el-Bennâ âyete anlam verirken nüzûl sebebiyle ilgili rivayetlere yer vermekte ve âyetin tefsiri sadedinde bu rivayetlerden istifade etmektedir. Ancak âyetin sebab-i nüzûlüyle alakalı

³⁵ Hasan el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvânî'l-Müslimîn", *Kahire* 11 (1935), 33.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/56, (No. 12607); Buhârî, *el-Cami'u's-sahîh*, "Sulh" 53 (No. 2691); Müslim, *Sahîh-i Müslim*, "Cihad", 1799.

³⁷ et-Tevbe, 9/19

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/319 (No. 18367); Müslim, *Sahîh-i Müslim*, "İmârat", 1879; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 10/451, (No. 4591).

rivayetler içerisinde sadece sahih olan rivayetleri zikrettiği, zayıf kabul edilen rivayetlere değinmediği göze çarpmaktadır.³⁹

2.4. Fikhî Meselelere Yer Vermesi

Kur'an-ı Kerim'de yer alan ahkâm âyetlerinin sayısı ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin el-Cessâs (ö. 370/981), kendi eserinde bu tarz âyetlerin binden fazla olduğunu vurgularken, İbn Arabî (ö. 543/1148) ise bu âyetlerin sekiz yüz küsur olduğunu belirtmektedir. Âlimlerin âyetleri kavrama kabiliyetleri ve anlama derinliği birbirlerinden farklı olması hasebiyle ahkâm âyetlerini belli bir sayı ile sınırlamanın mümkün olmadığı görülmektedir. Ancak bununla beraber çoğunluğun kabul ettiği görüşün bu âyetlerin beş yüz civarında olduğunu⁴⁰

Hasan el-Bennâ'da yaşadığı dönemde ihtiyaç duyulan bazı konularda fikhî bir takım meselelere açıklık getirmektedir. Onun yaşamış olduğu çağa bakıldığı zaman o dönemin en büyük probleminin, düşman istilası altında bulunan Mısır halkının Kur'an anayasasından uzaklaştırıldığı ve manevi duygulardan yoksun bırakıldığı konusu öne çıkmaktadır. Hasan el-Bennâ'nın, gerçek İslâm kültürü ve medeniyetinden uzaklaştırılmış yeni genç neslin İslâm medeniyetini sahiplenmeleri ve yeniden cihat ruhunu kazanabilmeleri için Kur'an âyetlerini yorumladığı ve özellikle de bu tarz âyetlerden istifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Hasan el-Bennâ'nın, Kur'an'daki bazı âyetleri yorumlama ihtiyacı hissettiğinden dolayı böyle bir çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır.⁴¹

Tevbe sûresinde, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, haram kılınan şeyleri helal gören ve İslâm dinine bağlı kalmayı reddeden insanlara karşı savaşılması ve cizye ödemek zorunda bırakılması emredilmektedir.⁴²

Hasan el-Bennâ, fıkıh âlimlerinin bu âyetin hükmü hakkında şöyle dediklerini nakletmektedir. Bu âlimlere göre, İslâm coğrafyasının herhangi bir bölgesinde İslâm toprakları çiğnenecek olursa düşmanla savaşmanın her birey üzerinde farz-ı ayn olduğunu ifade etmektedir. Fakat saldırı olmadığı durumlarda ise İslâm devletini muhafaza etmek ve vatandaşların güvenliğini sağlamak için savaşmanın farz-ı kifâye olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu görevi yerine getirebilecek belirli bazı kimselerin bulunmasının yeterli

³⁹ el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1935, 38.

⁴⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998), 234; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 46.

⁴¹ Hasan el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", *Kahire* 19 (1935), 22.

⁴² et-Tevbe 9/29.

olacağını zikretmektedir. Bu konuyla ilgili Kur'an ve Sünnette çok sayıda delilin var olduğuna dikkat çeken Hasan el-Bennâ, düşmanla savaşmanın asıl gayesinin onları zorla Müslüman yapma gayreti olmadığını dile getirmektedir.⁴³ Benimsediği bu görüşün kendisine has bir düşünce olmadığını beyan etme adına farklı fikhî kaynaklara dayandırmaktadır.⁴⁴ Aynı şekilde düşmanla yapılan savaşın dünyevi birtakım menfaatleri kazanma ve çıkar elde etmek için yapılmadığını göstermeye çalışmaktadır. Hasan el-Bennâ buradan hareketle Müslüman bir davetçinin maddi imkânsızlıklar içerisinde bulunduğu bir durumda gaz, kömür, buğday, patates ve pamuk sahibi olmak gibi değersiz şeyler uğruna canını ve malını feda etmesinin kabul edilemez bir davranış olduğunu açıklamaktadır.⁴⁵

Mücâdele sûresinde bir fıkıh kavramı olarak bilinen zihâr konusuna değinildiği ve bu meselenin etraflıca ele alındığı bilinmektedir. Aynı zamanda yapılan bu eylemin hoş karşılanmadığı belirtilmektedir.⁴⁶ Hasan el-Bennâ bu âyette zihâr'ın hükmünün izah edildiğini açıklamaktadır. "Zihâr" kavramını tanımlayan el-Bennâ, bir kocanın hanımına "Sen bana annemin sırtı gibisin" sözünü, eşinin kendisine annesinin haram oluşu gibi haram olduğunu kastetmesi şeklinde ifade etmektedir.⁴⁷ Hasan el-Bennâ'nın yaptığı bu tercihin İbn Kudâme'nin düşünceleriyle örtüştüğü görülmektedir.⁴⁸

Hasan el-Bennâ'ya göre, bir kimsenin hanımına "annemin başı veya karnı gibisin" diyerek onu vücudun diğer uzuvlarına benzetmesi de bu mesabededir. Hasan el-Bennâ, kocanın söylediği ve bir kadının karnına, tenasül uzvuna ve baldırlarına yapılan benzetmelerin de zihâr kapsamında değerlendirilebileceği görüşünü benimsemektedir.⁴⁹ Benimsediği bu görüşün hanefî ve hanbelî fıkıh kaynaklarında da yer aldığı görülmektedir.⁵⁰ Zâhirî'lere gelince onların, lafzın tekrar edilmesi durumu hariç zihâr hükmünün geçerli olamayacağı görüşünü savunduklarını aktarmaktadır.

⁴³ el-Bennâ, *Mecmû'atü resâil'i-l İmâm'i-ş şehîd*, 35.

⁴⁴ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003), 4/278; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 3/239.

⁴⁵ el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1935, 25; el-Bennâ, *Mecmû'atü resâil'i-l İmâm'i-ş şehîd*, 55-56.

⁴⁶ el-Mücâdele 58/2-3.

⁴⁷ el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1935, 27.

⁴⁸ Şemsüddîn Abdurrahmân İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru 'âlemu'l-kutub, 1997), 11/60.

⁴⁹ el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1935, 27.

⁵⁰ Muhammed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1994), 2/316-317; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/65.

Hasan el-Bennâ, Zâhirî'lerin bu görüşlerine "Sonra söylediklerine geri dönerler..." (ثم يعودون لما قالوا) âyetini delil gösterdiklerini fakat bu görüşün cumhûr'un görüşüyle çeliştiğini dile getirmektedir.⁵¹ Dolayısıyla Hasan el-Bennâ'nın konuyla ilgili aktarmış olduğu farklı yaklaşımlar içerisinde cumhûr'un görüşünü tercih ettiği ve Zâhirî'lere nispet ettiği görüşü benimsemediği anlaşılmaktadır.⁵²

Tevbe sûresinin 3. âyetinde zikredilen Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününün hangi olduğu konusu da bu hususa örnek olarak gösterebilir.⁵³

Bu âyeti yorumlama sadedinde el-Bennâ, müfessir sahâbelerin "Hacc-ı ekber" in hangi gün olduğu konusundaki farklı görüşlerine yer vermektedir. Bu konuda Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbâs, Mücahit ve Tâvus'un 'Hacc-ı ekber' in Arefe günü olduğu görüşünü kabul ettiklerini ve mezhep imamlarından Ebû Hanife (ö. 150) ve Şafîî'nin de (ö. 205) bu görüşü benimsediklerini ifade etmektedir. Bu görüşü savunanların, Taberânî'nin naklettiği hadisi ve Hz. Peygamber'in ilgili rivayetdeki "Hacc-ı ekber günü Arefe günüdür"⁵⁴ sözünü delil gösterdiklerini aktarmaktadır.

Bunun ardından Hasan el-Bennâ ikinci bir görüş aktarır. Bu görüşü savunanlara göre "Hacc-ı ekber" günü, Kurban bayramının birinci günüdür. Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Ebi Evfâ ve Muğire b. Şu'be'nin bu görüşü benimsediğini ve aynı zamanda Mâlikî mezhebinin de bu görüşle amel ettiklerini belirtmektedir. Bu görüşü savunan âlimlerin İbn Ömer'in naklettiği hadisi delil olarak zikrettiklerini ifade etmektedir. Şöyle ki, Hz. Peygamber hac ibadetini ifa ettiği yılda Kurban bayramının birinci günü için "bugün günlerden nedir?" diye sormuş, "Kurban bayramının birinci günü" dediklerinde ise Hz. Peygamber "Bugün Hacc-ı ekber'dir" buyurmuştur.⁵⁵

Bu konuda İbn Ebî Evfâ'dan nakledilen "Kurban bayramının birinci günü Hacc-ı ekber'dir. O günde kan akıtılır, saçlar traş edilir, bedenler kirden arındırılır ve ihramlı olanlar ihramdan çıkarlar"⁵⁶ rivayetin bu görüşü destekler mahiyette olduğunu belirtir.

⁵¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 9/189.

⁵² el-Bennâ, "Ceridetü'l-Ihvâni'l-Müslimîn", 1935, 23.

⁵³ et-Tevbe, 9/3

⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1984), 5/67, (No. 4603).

⁵⁵ Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1998), "Menâsik", 11 (No. 1945).

⁵⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câm'i li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964), 8/69.

Tefsirini yaptığı âyetlerde fikhî görüşlere yer veren Hasan el-Bennâ'nın herhangi bir mezhebi öncelemediği görülmektedir. Bu yönüyle el-Bennâ'nın farklı mezheplerin görüşlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Farklı mezheplerin görüşlerine yer veren el-Bennâ'nın muhalifleri eleştirmediği ve bu hususun tefsire yansımadağı söylenebilir.

2.5. Muhkem ve Müteşâbih Âyetlerin Tefsiri

Hasan el-Bennâ, Muhkem ve Müteşâbih olması bakımından Kur'an-ı Kerim'i üç kısma ayırmaktadır.⁵⁷

Birincisi, Cenab-ı Allah'ın müteşâbih kavramını Kur'an'ın tamamı için bir sıfat olarak kullandığı kesinlik ifade eden muhkem âyetlerdir. Hûd,⁵⁸ Yûnus⁵⁹ ve ez-Zuhruf⁶⁰ sûrelerinde zikredilen "muhkem olmak" ifadesi anlamı ve lafızları itibariyle sağlamlık ve güzellik anlamında kullanılmaktadır.

İkincisi, Kur'an-ı Kerim'in tümü için bir nitelik olarak kullanılan müteşâbihliktir. ez-Zümer sûresinde⁶¹ yer alan "müteşâbihlik" kavramının manası, Kur'an'ın tamamının eksiksiz, muhteşem ve benzersiz olması yönüyle birbirine benzemesidir.

Üçüncüsü, Kur'an âyetlerinin bir bölümünün mahsûs ve muhkem, diğer bölümünün de müteşâbih olarak yorumlanmasıdır. Âl-i İmrân sûresinde⁶² sözü edilen muhkemlik, âyetin gayet net ve bir şekilde anlaşılması demektir. el-Bakara, el-Mâide ve el-Hucurât sûrelerinde zikredilen âyetlerde bu hususa örnek teşkil etmektedir.⁶³

Müteşâbih kavramına gelince, âyetin kolayca anlaşılması ve var olan anlamlar içerisinde hangisinin tercih edilmesi konusunda zorlukların bulunması demektir. Bu nedenle bazı kimseler Allah'ın sıfatları veya o'nun peygamberi hakkında akla gelmeyecek düşüncelere kapılabilmektedir. Ancak gerçek ilim sahibi kimseler bu tarz âyetlerden farklı bir takım anlamlar çıkarabilmektedirler.⁶⁴

⁵⁷ Hasan el-Bennâ, "Mecelletü'n-nezîr", *Kahire* 20 (1938), 20.

⁵⁸ Hûd 11/1

⁵⁹ Yûnus 10/1

⁶⁰ ez-Zuhruf 43/4

⁶¹ en-Nisâ 4/82

⁶² Âl-i İmrân 3/7

⁶³ el-Bakara 2/21,275; el-Mâide 5/3;el-Hucurât 49/13

⁶⁴ el-Bennâ, "Mecelletü'n-nezîr", 23.

Müteşâbih âyetler hakkında bilgi sahibi olmayan kimselerin yüce Allah'ın zatı ile ilgili âyetler konusunda yanlış yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Cenâb-ı Allah'ın "*Hayır, hiç şüphesiz Allah'ın iki eli de açıktır*"⁶⁵ şeklindeki buyruğu buna örnek olarak gösterilebilir. Bu müteşâbih âyeti yanlış anlayan bir kimsenin, yüce Allah'ın iki elinin yaratılmış varlıkların ellerine benzediğini düşünmesi söz konusu olabilmektedir.

Kur'ân'daki müteşâbih kavramına en-Nisâ sûresinde geçen âyetle⁶⁶ yine aynı sûrede zikredilen bir başka âyet örnek gösterebilir.⁶⁷ Bir kimse bu türdeki âyetleri okuduğunda bunları anlamakta zorluk çekeceği bunun yanı sıra Kur'ân'da çelişki bulunduğunu ve bazı bölümleri arasında tutarsızlık olduğunu düşünebilmektedir.

Hz. Peygamber ile ilgili müteşâbih âyetlere Yûnus sûresinde geçen şu âyet örnek teşkil etmektedir: "*Şayet sana inzal buyurduğumuz Kur'an hakkında şüphe duyuyorsan, senden önce kendilerine kitap indirilenlere soru sor. Hiç şüphesiz hak olan Kur'an sana Rabbin tarafından gelmiştir. Öyleyse sakın şüphe duyan kimselerden olma!*" (Yunus, 10/94) Bu âyeti duyan bir kimsenin, Hz. Peygamber'in kendisine indirilen buyruklar hakkında şüphe duyduğu zannına kapılabilir.⁶⁸

Hasan el-Bennâ, muhkem ve müteşâbih konusuyla ilgili açıklamalara, Bakara sûresinin yedinci âyetinin tefsiri sadedinde yer vermektedir. Bu âyette Cenâb-ı Allah'ın insanlara iki şekilde hitap ettiğini, kimi zaman inanılması ve gereği gibi amel edilmesi noktasında tereddüt içermeyen Muhkem âyetlerle insanlara emir buyurduğunu, bazen de iman etmekle yetinilip hakikatinin Allah'a ve ilimde derinleşmiş ilim erbabına havale edilmesi gereken Müteşâbih âyetlerle onları muhatap kıldığını belirtmektedir. Zira bu âyetin zahirinden anlaşılan da budur. Dolayısıyla Hasan el-Bennâ, bu gibi müteşâbih âyetlerin hakikatleri konusunda mücadele ve münakaşa yolunu tercih edenlerin fitneye kapı aralamak isteyen kimseler olduğunu vurgulamaktadır. İnsanların bu konuda yapacakları en kıymetli işin, bu gibi faydası olmayan tartışmalardan uzak

⁶⁵ el-Mâide 5/64

⁶⁶ "*Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir.*" en-Nisâ 4/79.

⁶⁷ "*Eğer onlara bir iyilik dokunursa: 'Bu Allah'tandır' derler. Şâyet onlara bir kötülük dokunursa: 'Bu sendendir' derler. De ki: 'Hepsi Allah'tandır.'*" en-Nisâ 4/78.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih el-Uşeymîn, *Usûlü'n fi't-tefsîr* (Demmâm: Dâru ibnu'l-Cevzi, 2001), 46.

durmaları ve kendilerine faydası olacak ameller için gayret göstermeleri gereğidir.⁶⁹

Hasan el-Bennâ Ayn, (العین) İstiva, (الاستواء) Yed (اليد) gibi Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili âyet ve hadislerin tamamının müteşâbih kabilinden olduğunu ifade etmektedir. Tarih boyunca avam ve havas ehli insanların bu konuda tartıştıklarını, bize düşen görevin ise, bu tarz âyetlere Hz. Peygamberden bizlere geldiği şekliyle inanmak olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰

2.6. İsrâiliyyât Karşısında Tutumu

Tefsir ilminin zaafı arasında sayılacak önemli problemlerden biri de isrâiliyyât'tır. Bu nitelikteki bilgilerin çoğunluğu Kur'an'da anlatılan kıssalar bölümünde yer aldığı ve buradan da tefsire sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Kur'an'da yer alan bu kıssalar detaylı bir şekilde anlatılmazken Tevrat ve İncil'deki kıssalarda ayrıntı ve detayların bulunduğu göze çarpmaktadır.

Örneğin Tevrat'ta zikredilen Hz. Âdem kıssası aynı zamanda Kur'an'da da birkaç sûrede yer almaktadır. Bunlar içerisinde Âdem kıssasının en uzun şekilde anlatıldığı iki sûreden birinin Bakara diğerinin de A'râf sûresi olduğu görülmektedir. Söz konusu iki sûre incelendiğinde, bu metinlerde cennetin tasviri, Hz. Âdem ve eşinin yaklaşmalarının yasaklandığı ağacın yapısı, hangi hayvan tarafından aldatıldıkları ve cennetten ihraç edilmeleri sonrasında nerede kaldıkları mevzu bahis olmamaktadır. Dolayısıyla bu ve benzeri konularla ilgili aktarılan ayrıntılı bilgilerin Tevrat kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Öyle anlaşılıyor ki söz konusu bu hususların Kur'an'da detaylandırılmamış olması ve buna mukabil olayların ayrıntılarını öğrenme merakı, âlimlerin dikkatini çektiği ve Kur'an kıssalarında mübhem bırakılmış yahut çok kısa olarak zikredilmiş olan bu ve benzeri hususların detaylarını araştırmaya sevk ettiği görülmektedir. Böylece sahâbeler döneminde başlayan isrâiliyyâtı nakletme hareketi, tâbiun döneminden sonra daha da gelişerek müfessirleri, sahih olup olmadığı konusunda herhangi bir araştırma yapmadan ehl-i kitâb'tan nakilde bulunmaya götürdüğü anlaşılmaktadır.⁷²

⁶⁹ el-Bennâ, "Mecelletü'n-nezîr", 24.

⁷⁰ el-Bennâ, "Mecelletü'n-nezîr", 25.

⁷¹ Kitâbı Mukaddes (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009) Tekvin. 2:3.

⁷² Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, 315-316.

Hasan el-Bennâ'nın tefsirinde öne çıkan özelliklerden birisi de kendisinin İsrâiliyyâta olan farklı bakış açısidir. Zira tefsirini yaptığı âyetlerin açıklamasında isrâiliyyât nakillerine yer vermemektedir. Onun bu konudaki hassas duruşu birçok tefsir okuyucusunun dikkatini bu yöne doğru çekmektedir. Tefsirinde isrâiliyyât'a yer vermemesi, isrâiliyyât'a karşı keskin duruşunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Hasan el-Bennâ, Müslüman Kardeşler Dergisinin mukaddimesinde yapacağı Kur'an tefsiriyle ilgili bazı bilgiler vermektedir. Tefsir eserinde, geçmişte yaşanmış olaylar ve hikayeler içerisinde sadece âyetle ilişkisi olanları ve âyetteki hükmü destekler nitelikteki rivayetleri zikretmekle yetineceğini beyan etmektedir. Bu nedenle bir okuyucu olarak tefsir eserine bakıldığında kendisinin bu tür nakillerden uzak durduğu ve bütünüyle reddedilmemiş olmasına rağmen isrâiliyyât içerikli rivayetlerden nakil yapmadığı görülmektedir.⁷³

Hasan el-Bennâ'nın tefsirinde isrâiliyyât'a rastlanmaması ya da tefsir metodunda isrâiliyyât'a yer vermemesi bilinçli bir tercih midir? Yoksa bu durum, isrâiliyyât içerikli rivayetlerin çokça zikredildiği âyetleri tefsir etmemiş olmasından mı kaynaklanmaktadır? İlk bakışta böyle bir düşünce akla gelebilir fakat Hasan el-Bennâ'nın tefsir ettiği âyetlerin içerisinde kâinatın var edilişi ve insanın yaratılışını konu edinen âyetlerin olduğu ve Hz. Adem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar uzanan peygamber silsilelerinin bahsedildiği sûrelerin tefsir edildiği görülmektedir. Tâlût ve Câlût bahsi, yerin ve göklerin yaratılışı buna bir örnek teşkil edebilir. Klasik ve çağdaş birçok tefsir eserinde bu mevzularda isrâiliyyât haberlerine yer verilirken el-Bennâ'nın tefsirinde bu haberlere yer verilmediği ve dolayısıyla da bu tereddütlerin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

2.7. Selefî Düşünceyi Benimsemesi

Hasan el-Bennâ, Kur'an âyetlerini yorumlarken ilk olarak âyetlerin ruh'a yansıyan tarafını dikkate almakta ve ruh'a güç katacak yönlere ağırlık vermektedir. Bunu yaparken de kelime kargaşası ya da yapısal ve şekilsel sorunlarla pek fazla vakit kaybetmemektedir. Kur'an âyetlerini selef âlimlerinin anladığı şekilde yorumlamakta ve aynı minvalde tefsir etmeye çalışmaktadır. Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili selef âlimlerinin yaklaşımlarını tercih etmekte ve yorum yapmaktan kaçınmaktadır.⁷⁵

2.8. İslâm Medeniyetini Örnek Alması

⁷³ Tuleyme, *Nazarâtün fi kitâbillâh*, 55.

⁷⁴ Tuleyme, *Nazarâtün fi kitâbillâh*, 56.

⁷⁵ Cuma Emîn Abdulaziz, *Silsiletün min turâsi'l-imâmi'l-Bennâ* (Mısır: Dâru'd-Da'va, 2005), 59.

Burada kastedilen nokta, Hasan el-Bennâ'nın tefsir metodunda medeniyetleri birbiriyle kıyaslamasıdır. Kur'an'ın tesis etmiş olduğu köklü İslâm medeniyetiyle modern medeniyeti adilane bir yöntemle birbiriyle eşleştirmektedir. Toplumun yararı için Kur'an'ın getirmiş olduğu esasların, insanların kendi elleriyle yaptıkları ve onlara bela ve zarardan başka bir şey getirmeyecek olan sosyal düzenden daha faydalı olduğunu beyan etmektedir. Hasan el-Bennâ'ya göre yaşadığımız şu modern çağın medeniyet anlayışının kötülükten ibaret olduğunu ya da sadece iyilikleri barındırdığını söylememiz mümkün görünmemektedir. Ancak Kur'an için aynı şeyi söylemek imkân dahilinde değildir. Zira Kur'an'ın içerdiği mesajlar sayesinde toplumsal düzenle ilgili neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu fark edebildiğimizi ifade etmektedir.⁷⁶

2.9. Âyetlerin Yorumunu Yaşadığı Çağa Uyarlaması

Tefsirinin diğer bir özelliği de âyetlerin nüzûl ortamını dikkate alarak yorumlamakla beraber, âyeti içinde yaşadığı döneme göre tefsir etmesidir. Hasan el-Bennâ âyetleri, vakıâya ve hayatın gerçeklerine kıyaslamadan yüzeysel olarak tefsir etmekle yetinmemektedir. Tefsir ettiği her âyeti yaşadığımız asra uyarlamaya çalışmakta ve günümüz dünyasında bu âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili farklı bir bakış açısı geliştirdiği görülmektedir. Tevbe sûresinde müşriklerin birer pislik olduğu dile getirilmekte ve bu nedenle Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarını emredilmektedir.⁷⁷

Hasan el-Bennâ, ilgili âyette müşriklerin pislik oluşundan bahsettikten sonra bunun fiziksel boyutunun mu yoksa manevi boyutunun mu ele alındığı konusundaki ihtilafları nakletmekte ve bu iki görüş arasında âlimlerin manevî boyutu tercih ettiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra onların bu özelliğe sahip olmasını tarihsel bir durum olarak görmemekte ve bunun kıyamete kadar devam edeceğini belirtmektedir. Bu hususa değindikten sonra şu sonuca varmaktadır: Hasan el-Bennâ müşriklerin, İslâm toplumuna ve Müslüman halka karşı sergiledikleri düşmanlıkların devam ettiği ve ülkemizin maddi ve manevi zenginliklerini fütursuzca harcadıkları sürece, müşriklerin birer pislik oldukları gerçeğinin varlığını hissettireceğini ifade etmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Abdulaziz, *et-Tefsîr*, 60.

⁷⁷ et-Tevbe, 9/28

⁷⁸ el-Bennâ, "Mecelletü'n-nezîr", 32; Tuleyme, *Nazarâtün fi kitâbillâh*, 56.

Tevbe sûresinin 111. âyetinde Allah, müminlerden canlarını ve mallarını satın aldığını ve buna karşılık onlara cenneti vereceğini müjdelemektedir. Âyetin devamında da müminlerden Allah yolunda savaşmış şehid edilenlere büyük mükâfatlar verileceği dile getirilmektedir.⁷⁹ Hasan el-Bennâ'ya göre Cenab-ı Allah bu âyette Müslümanlara seslenerek görünürde sahibi oldukları bedenlerin gerçekte Allah'a ait olduğunu onlara hatırlatmaktadır. Allah ile yaptıkları alışverişin gereğini yerine getirmedikleri ve bu emaneti gerçek sahibine teslim etmedikleri sürece Müslümanların izzet ve şerefe nail olmaları, iman ve tebliğ vazifesini kemale erdirmeleri imkân dâhilinde olmayacaktır. Müslümanlar hoşnut olsalar da olmasalar da bu emanetin sahibine gideceği muhakkaktır. Zira Allah "Her nerede olursanız olun ölüm mutlaka size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"⁸⁰ buyurmaktadır. Hasan el-Bennâ, bir kimsenin yaşamının sona ermesi takdir edilmişse o insanın evde oturup tehlikelerden uzak durmasının ölümün gerçekleşmesine engel olamayacağını belirtmektedir. Şayet ölüm takdir edilmemişse savaşın ön saflarında bulunmakla hiç kimsenin insanın hayatına son veremeyeceğini zikretmektedir. Hal böyleyken Müslümanın neden cihad etmekten uzak durup evinde oturmayı tercih ettiğini sorgulamaktadır?⁸¹

Buradan hareketle Hasan el-Bennâ, yaşadığı dönemi dikkate alarak âyetin tefsirini bu minvalde yapmaya çalışmaktadır. Allah'ın bu yüce mükafatını önemsemeyip insanların vereceği ödüllere razı olan insanların, yaptıkları bu tercihte hata ettiklerini vurgulamaktadır.

Mussolini, Hitler ve Stalin'in kendi halklarına sundukları ödülün Allah'ın vereceği ödülünden daha değerli olmadığını hatırlatmakta ve günümüzde güçlünün yanında yer alıp onlarla beraber hareket edenleri bu kimselerle kıyaslamaktadır. Mussoli'nin kendi halkına Trablus'un faydasız bir toprak parçasını veya Habeşistan'ın ot bitmez düz ovalarını vadettiğini, Hitlerin, Nazi askerlerine Kamerun devleti ve topraklarındaki altınları veya ormanlarıyla beraber Doğu Afrika ülkelerini vadettiğini, Stalin'in ise, Bolşeviklere Endülüs'teki (İspanya) kırmızı sarayları vadettiğini fakat Allah'ın Müslümanlar'a içinde ebedi kalacakları cenneti vadettiğini hatırlatmaktadır.⁸²

⁷⁹ et-Tevbe, 9/111

⁸⁰ en-Nisâ, 4/78

⁸¹ Hasan el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", *Kahire* 26 (1936), 22.

⁸² el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1936, 23.

Yaşadığı dönemde gerçekleşmiş hâdiselere değinen Hasan el-Bennâ, âyetin içeriğini günümüz insanların daha kolay anlayabilecekleri bir şekilde yorumlamaya çalışmaktadır. Yaşadığı dönemdeki Müslümanlara seslenip bu saydığımız geçici ve aldatici dünya nimetleriyle, Allah'ın, (c.c.) İslâm orduları için hazırlamış olduğu ve genişliği yer ile gökler arası olan, meyveleri ve gölgesi ebedi olan cennet nimetlerinin birbiriyle kıyaslanamayacağını ifade etmektedir.⁸³

2.10. Kıraatlere Önem Vermesi

Kur'an'ın farklı kıraatler üzere okunmasına izin verilmesinin birçok hikmete mebni olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴ Dolayısıyla Hasan el-Bennâ'nın kendi tefsirinde âyetlerdeki farklı kıraat okunuşlarını dikkate aldığı ve ilgili âyetlerde bunu zikrettiği görülmektedir. er-Ra'd sûresinde Cenab-ı Allah'ın yeryüzünü döşediği, oturaklı dağlar yaratıp ırmaklar akıttığı, meyvelerden çiftler çiftler yarattığı ve geceyi gündüzün üzerine örttüğü dile getirilmektedir.⁸⁵

Hasan el-Bennâ ilgili âyeti yorumladıktan sonra âyetteki farklı kıraat tarzlarına işaret etmektedir.⁸⁶ Kıraat İmamlarından Hamza, Kisâi, Yakûb ve Ebû Bekir'in, âyetteki (يَغْشَى) kelimesini Ğayn harfinin fetha'sı ve Şin harfinin şeddesiyle (يُغْشَى) şeklinde okuduklarını beyan etmektedir. Geri kalan kıraat imamlarının da (يُغْشَى) şeklinde tahfif ile okuduklarını belirtmektedir.⁸⁷

er-Ra'd sûresinde geçen başka bir âyette de Allah'ın yeryüzünde birbirine komşu kıtalar yarattığı, üzüm bağları, ekinler ve hurma ağaçlarını var ettiğinden bahsetmektedir.⁸⁸

⁸³ el-Bennâ, "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn", 1936, 24.

⁸⁴ İsmail Karaçam, *Kıraat ilminin Kur'an Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1996), 120; Osman Sa'id ed-Dâni, *et-Teyşir fi'l-kıraâti's-seb'â* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984), 98; Yusuf Karadâvî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, çev. Mehmet Nurullah Aktaş (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2015), 52.

⁸⁵ er-Ra'd 13/3

⁸⁶ Âyetin tam metni şöyledir: وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رُوحَيْنِ اثْنَيْنِ وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رُوحَيْنِ اثْنَيْنِ Bkz; er-Ra'd 13/3

⁸⁷ Bkz; Muhammed İbnü'l-Cezerî, en-Neşru fi'l-Kıraâti'l-'Aşr (Beyrut: el-Matba'atü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 2009), 2/297.

⁸⁸ er-Ra'd 13/4

Hasan el-Bennâ, konuyla ilgili İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs'ın er-Ra'd sûresindeki âyette⁸⁹ geçen (زُرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ) şu dört kelimeyi ref' ile okuyup جناتٌ kelimesine atıf yaptıklarını ifade etmektedir. Diğer kıraat imamlarının ise bu dört kelimeyi cer ile okuyup ِ عَلَىٰ أَعْنَابٍ kelimesine atıf yaptıklarını hatırlatmaktadır. Hakeza Mücâhid ve Sülemî'nin صُنُونٌ kelimesindeki ص harfini zamme ile okurken, diğer imamların kesre ile okuduklarını belirtmektedir.⁹⁰

Görüldüğü üzere Hasan el-Bennâ, âyetin farklı kıraat tarzlarına değinmekle yetinmemekte ve bu farklılıkların kaynağı konumunda olan rivayetlere de yer vermektedir. Bunun yanı sıra kıraat farklılığından kaynaklanan anlam farklılığına da işaret etmektedir.

2.11. Sûre Adlarında ve Âyetlerde Yer Alan Hikmetlere Yer Vermesi

Hasan el-Bennâ, sûre adlarının gayesiz ve hedefsiz konulmadığını, tam aksine bu isimlendirmede de bir hikmetin veya hikmetlerin var olduğu görüşünü benimsemektedir. Örneğin el-Bennâ, Müfessirlerin büyük bir çoğunluğunun, Bakara sûresinin bu isimle adlandırılmasının sebebini, sûre içerisinde birçok yerde Arapçada inek anlamına gelen Bakara'dan bahsedilmesi şeklinde yorumladıklarını ifade etmektedir. Ancak, bu isimlerdeki asıl hikmetin, bahsedilenlerden çok daha öte ve daha derin manalar içerdiğini savunmaktadır. Hasan el-Bennâ'ya göre bu isimlendirmedeki asıl gayenin, insanların kalbinde yer eden Bakara'nın (ineğin) kutsallık inancının ve Allah'a ibadete eş değer kabul edilmiş itikadının yıkılması ve ortadan kaldırılmasıdır. Başta Kur'an olmak üzere bütün dinlerin gönderiliş amacı, insanların kalplerini ve bedenlerini Allah'a yönlendirmeyi başarmak, Allah'ın birliğini ikrar etmek ve zatına yakışmayan birtakım yakıştırmalardan onu tenzih etmektir.⁹¹

İnsanların kendisini yücelttiği ve hatta ibadet edilir konuma getirdiği bir hayvan olarak Bakara, tarih boyunca hep adından söz ettirmiştir. Eski tarihçiler bizlere Mısır halkının Bakara'yı nasıl yüceltiklerini ve hatta onlara nasıl ibadet ettiklerini nakletmektedir. Bakara'ya yapılan bu abartılı tazim ritüelinin daha sonra İsrâiloğullarına geçtiği görülmektedir. Kendi

⁸⁹ Âyetin tam metni şöyledir: وَفِي الْأَرْضِ قَطْعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزُرْعٌ وَنَخِيلٌ وَصِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَفِي الْأَرْضِ قَطْعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزُرْعٌ وَنَخِيلٌ وَصِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَفِي الْأَرْضِ قَطْعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزُرْعٌ وَنَخِيلٌ وَصِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ Bkz: er-Ra'd 13/4

⁹⁰ Bkz: İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 2/297.

⁹¹ Hasan el-Bennâ, "Mecelletü'ş-şihâb", Kahire 3 (1948), 28.

ırklarından olup onlara gönderilen bunca Peygambere ve İlâhî kitaplara rağmen bu âdetin giderek yaygınlaştığı, Âsurlular, Bâbilliler, İranlılar ve Hintliler başta olmak üzere Asya kıtasının büyük bir kısmına yayıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de Hindistan gibi Bakara'ya ibadet edilen yerler halen mevcuttur.⁹² Bu olumsuz tablonun bununla sınırlı kalmadığı ve Arap yarımadasına da sıçradığı müşâhede edilmektedir. Araplar arasında da "Sâibe", "Bahîra", "Vasîle" ve "Hâm" adlarında ilahlaştırılmış bazı hayvan çeşitlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Hasan el-Bennâ bu bozuk inancın varlığını sürdürdüğünü ve etki alanının bazı İslâm toplumlarına kadar uzandığını belirtmektedir. Zira yakın tarihlerde Mısır'ın bazı bölgelerinde "Efendi Buzağı"⁹³ adındaki hayvana ibadet edildiğini aktarmaktadır.⁹⁴

Hasan el- Bennâ, dile getirilen sebeplerden ötürü bu itikatla savaşılmaması ve ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla, Kur'an'ın en uzun sûresinin bu adla adlandırılmasını, bu yüce hedefle ilişkilendirmektedir. Ayrıca sûre içerisinde bahsi geçen ve buzağıya ibadet edip onu takdis edenlerden, buzağıyı kendi elleriyle kesmelerini istemesi de bu hikmeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sûre isimlerindeki hikmeti açıklamakla yetinmeyen Hasan el-Bennâ, âyetlerde var olan hikmetlere de değinmektedir. Tевbe sûresinde zikredilen ve Huneyn savaşını konu edinen âyetler bu hususa örnek gösterilebilir. Zira âyette müminlerin çokluklarına güvendikleri ancak bunun onlara fayda sağlamadığı ve bu nedenle savaş meydanından geri kaçtıkları belirtilmektedir.⁹⁵

Hasan el-Bennâ, Huneyn savaşında birçok hikmetin bariz bir şekilde tecelli ettiğini ifade etmektedir. Bu hikmetlerden birinin "ilâhî ikaz" olduğunu vurgulayan Hasan el-Bennâ konuya şöyle açıklık getirmektedir. İslâm ordularının Müşriklerin komuta merkezi olan Mekke'ye muzaffer olarak girmesi sonrasında bazı kimselerin, Müslümanların elde ettiği bu zaferin çoğunluk ve güç sahibi olmalarından kaynaklandığı düşüncesine kapıldıklarını dile getirmektedir. Bu sebeple Cenâb-ı Allah'ın kullarını doğru yola yönlendirmek istediğini vurgulamaktadır. Çokluğun zaferi elde

⁹² el-Bennâ, "Mecelletü'ş-şihâb", 33.

⁹³ Efendi Buzağı'dan maksat, Mısır'ın Tanta bölgesinde din âlimi olarak tanınan Seyyid Ahmet el- Bedevi için sunulan adak kurbanıdır. Adak olarak sunulan bu kurbanı yaklaşılmaz ve eti yenmezdi. Bkz: Tuleyme, *Nazarâtün fi kitâbillâh*, 456.

⁹⁴ el-Bennâ, "Mecelletü'ş-şihâb", 34.

⁹⁵ et-Tevbe 9/25-26

etmede bir sebep olabileceğine dikkat çeken Hasan el-Bennâ, bunun sürekli gerçekleşemeyeceğini ve neticelerin sadece Allah'ın iradesi dahilinde olduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle Müslümanların sadece ona itimat etmeleri ve ona yönelmeleri gerektiği hakikatini hatırlatmaktadır.

Sonuç

Hasan el-Bennâ'nın, yaşanılabilir bir İslâm anlayışını topluma hâkim kılmak ve İslâm medeniyetini yeniden canlandırmak adına canını, malını, vaktini ve sahip olduğu her şeyi feda etmeyi göze aldığı anlaşılmaktadır. Ancak, uyuşuk, kendi değerlerinin farkında olmayan ve Batı medeniyetinin baskısı altında şekilden şekle giren bir toplumla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bu meşakkatli işe "Asrı saadette, vahye susamış insanlar neyle ıslah olmuşsa bugünün gençleri de aynı metotla ıslah olacaktır" şiarıyla yola koyulmuş ve bu gayesini gerçekleştirebilmek için 21 yıllık davet serüvenine ve Kur'an tefsiri çalışmasına başlamıştır.

Hayatı boyunca uğramış olduğu baskılara ve davet çalışmasından vazgeçmesi karşılığında kendisine yapılan tekliflere rağmen "Sağ elimizde Kurân, sol elimizde Sünnet ve önümüzde de Sahâbe uygulaması güneş misali parıldarken bundan vazgeçecek değiliz" diyerek kararlığını gösterdiği bilinmektedir.

Hasan el-Bennâ'nın Kur'an ve tefsir anlayışının çok geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Tefsirini yaptığı Kur'an âyetlerini ilk olarak başka benzer âyetlerle desteklemeye çalışması, yorumlarını olabildiğince hadis ve sahâbe nakilleriyle pekiştirmesi, şüphe ve tereddütten uzak bir anlayışı benimsediğini göstermektedir. Bununla birlikte bütün bir hayatını genç nesillere Kur'an âyetlerinin ruhunu ve gerçek mesajını ulaştırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Tefsire konu olan hadis rivayetlerine yaklaşım tarzında mütesâhil davrandığı iddia edilmektedir. Ancak, tefsirinde muteber hadis kaynaklarına dayandığı hadisler içerisinde ittifakla zayıf kabul edilen hadislerin bulunmadığı göz ardı edilmemelidir.

Yaşadığı dönem içerisinde bu görevi üstlenmesi gereken ilim erbabının farklı sahalarda vakit geçirmeleri onu bu alanda daha fazla çalışmaya ve fedakârlığa sevk ettiği söylenebilir. "Vakit hayatın ta kendisidir. Yapacağımız görevler bizler için biçilen ömrümüzden daha fazladır." sözüyle her Müslüman bireyin misyonunu tayin ettiği görülmektedir.

Eğitim ve davet metoduyla ilgili âyetlerin yorumunun günümüz dünyasına göre uyarlanması gerçeğini her zaman savunduğu ve bunu tefsir metodunun en önemli özellikleri arasında zikrettiği müşahede edilmektedir. Elimize ulaşan tefsir makalelerinde hurafe ve isrâiliyyât içerikli nakillerden hep uzak durduğu ve sahih senetlerle nakledilen rivâyetlere bağlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abdulaziz, Cuma Emîn. *Silsiletün min turâsi'l-imâmi'l-Bennâ*. 2 Cilt. Mısır: Dâru'd-Da'va, 1. Basım, 2005.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. 36 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1998.
- Bennâ, Hasan. "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn". *Kahire* 8 (1935).
- Bennâ, Hasan. "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn". *Kahire* 11 (1935).
- Bennâ, Hasan. "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn". *Kahire* 19 (1935).
- Bennâ, Hasan. "Cerîdetü'l-İhvâni'l-Müslimîn". *Kahire* 26 (1936).
- Bennâ, Hasan. "Cerîdetü'l-menâr". *Dâr'u't-Tıbâ'e ve-n-neşri'l-İslâmî* 35/7 (1940).
- Bennâ, Hasan. "Cerîdetü'ş-şihâb". *Kahire* 11/1 (1947).
- Bennâ, Hasan. "Mecelletü'n-nezîr". *Kahire* 20 (1938).
- Bennâ, Hasan. "Mecelletü'ş-şihâb". *Kahire* 3 (1948).
- Bennâ, Hasan. *Mecmû'atü resâil'i-l İmâm'i-ş şehîd*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, ts.
- Bennâ, Hasan. *Risâleler*. çev. Mehmet Akbaş - Mehmet Eren. İstanbul: Nida Yayıncılık, 4. Basım, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Şu'abü'l-îmân*. 14 Cilt. Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Cami'u's-sahîh*. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'r-Risâle, 3. Basım, 2015.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Dânî, Osman Sa'id ed-. *et-Teyşîr fi'l-kıraâti's-seb'â*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1984.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1998.
- Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Sahîhu İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1984.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1. Basım, ts.
- İbn Kudâme, Şemsüddîn Abdurrahmân. *el-Muğnî*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru 'âlemü'l-kutub, 2. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvînî. *Sünen'u İbn Mâce*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1. Basım, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*. 1 Cilt. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1370.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed. *en-Neşru fi'l-Kıraâti'l-'Aşr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Matba'atü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 2009.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn. *Fethu'l-kadîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat ilminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2. Basım, 1996.
- Karadâvî, Yusuf. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. çev. Mehmet Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Kayapınar, Durmuş Ali. *Tefsir Usül ve Tarihi*. Konya: Olgunçelik Matbaa Tesisleri, 2. Basım, 2001.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'u't-Turâsi'l-arabî, 2. Basım, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câm'i li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Küçükağa, Ömer. *Uluslararası Hasan el-Bennâ ve Müslüman Kardeşler Sempozyumu*. 3 Cilt. İstanbul: Artus Basım, 1. Basım, 2012.
- Mustafa, İbrahim. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 1 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünen'ün-Nesâî*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.

- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtaru's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1995.
- Semerkindî, Muhammed b. İbrahim es-. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Şelbî, Raûf. *Hasan el-Bennâ ve medresetuhu "el-İhvânu'l-müslimûn"*. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1. Basım, 1978.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2. Basım, 1984.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1978.
- Tuleyme, 'İsâm. *Nazarâtün fi kitâbillâh*. Kahire: Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Tahran: Avend Dâneş li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1. Basım, 2005.
- Zerkeşî, Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan fi 'ulûmi'l- Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, ts.
- 'Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih. *Usûlü'n fi't-tefsîr*. Demmâm: Dâru ibnu'l-Cevzî, 2001.